

Posudek dizertační práce Zdeňka Zaccala

Dizertační práce Zdeňka Zaccala tvoří zajímavý příspěvek k debatě o deontologické etice a dílu dánského myslitele Sorena Kierkegaarda. Současná akademická produkce se vyznačuje značnou specializací, pro dizertační práci může být obvyklý např. pouhý rozbor určitého aspektu Kierkegaardova díla. Autor předloženého textu postupuje zcela jinak, a to ambiciózně, univerzalisticky, obecně: nejprve předkládá vlastní variantu deontologické etiky, která má sloužit jako univerzální měřítko nejen pro posouzení Kierkegaardova díla, ale jako měřítko pro posouzení všeho dalšího, politiky, náboženství či filozofie; poté pomocí tohoto rámce analyzuje Kierkegaardovo dílo. Takovýto ambiciózní přístup je dnes skutečně neobvyklý, a to i proto, že je velmi rizikový – nadměru se vydává všanc kritice, která může přijít z kterékoli strany. Zaccal si nicméně je věci vědom a explicitně se vymezuje vůči přehnaným specializačním tendencím v akademické sféře. Domnívám se proto, že je vhodné text uchopit jako svébytný celek a pokusit se „jít s ním“ tam, kam sám chce, a ne ho uspěchaně kritizovat za jeho neobvyklost; jedná se o neobvyklost vědomou, o vědomou snahu jít proti proudu. Zvolený přístup navíc vyžaduje notnou odvahy, což je třeba ocenit.

Text má samozřejmě – už kvůli výše řečenému – mnohé slabiny. Jednou z nich je možnost, že autor uspěchá tendenci k zobecňování a vytváření všeobsáhlé intelektuální mapy skutečnosti, namísto aby věc trpělivě vyčkal a zobecňoval pouze opatrně. Zaccal se pokouší začlenit do svého modelu a následně zhodnotit politiku, náboženství či filozofii. Jedná se o velmi odvážný pokus, je ale otázkou, zda nutnost přistupovat ke složitým problematikám zkratkovitě nepřerůstá přiměřenou míru. Daná témata nemohou být na prostoru o rozsahu jedné knihy pojednána dostatečně do hloubky a riziko předčasné syntézy či mylného úsudku týkajícího se konkrétního problému je velmi vysoké. Jeden z možných příkladů: když autor oceňuje analytickou filozofii jako vhodný nástroj pro řešení problémů současného světa (str. 123), očividně vynechává kritické pohledy na tuto tradici včetně Kierkegaarda samotného – jakkoli Kierkegaard nemohl znát současnou analytickou filozofii, lze předpokládat, že by mu sevřenost jejich předpokladů připadala omezující a její důsledná aplikace logického myšlení jako pedantská; celkově se lze domnívat, že by ji odsoudil stejně důsledně jako kteroukoli existenciálně „lhostejnou vědu“. Zaccal ale o těchto složitých kontextech nediskutuje; v jeho textu se vyskytuje mnohost tvrzení, která nejsou dále podkládána nebo diskutována. Jak už ale bylo řečeno: jedná se o nutný důsledek zvoleného přístupu.

Ne všechny slabiny textu jsou ale vynuceny ambiciózností projektu. Nepřehlédnutelný je např. relativní nesoulad názvu práce a jejího obsahu. Jako centrální téma textu je zvolen Søren Kierkegaard (viz název práce), ve skutečnosti je ale centrem práce ona deontologická etika, kterou autor sestavuje v první části; Kierkegaard vlastně představuje volitelný „přívěsek“ textu, stejně tak by totiž bylo možno hodnotit kohokoli a cokoli jiného, třeba Kierkegaardovy současníky Marxe nebo Comta, současné křesťanství nebo současnou čínskou politiku. Domnívám se proto, že název práce měl být zvolen jinak a zahrnovat v sobě poukaz k této skutečnosti.

Autorův univerzalistický přístup v sobě pak nese systémový prvek schematičnosti; pokud je z hlediska jeho teorie „oceňovaných jsoucen“ (*appreciated items*) možné zhodnotit prakticky cokoli, hrozí, že přístup nebude analyzovanému autorovi „ušit na míru“, ale bude na něho jaksi „hozen“ z výšin onoho univerzalizmu. Tomu se v rámci autorova pojetí vlastně nejde vyhnout. Osobně pro analýzu velkých starších myslitelů preferuji přístupy, které „nasedají“ na charakter jejich díla těsněji a snaží se v posledku vyzdvihnout to, co z jejich díla nezestárlo, co k nám i dnes nadále promlouvá. Je např. jasné, že téměř jakýkoli dnešní přístup bude Kierkegaarda v některých otázkách kritizovat. Zajímavé je ale setkat se s Kierkegaardem nikoli na těchto polích – příliš poplatných duchu tehdejší doby, jeho skrupulózní povaze či vlivu rodinného prostředí – ale tam, kde je Kierkegaard nejsilnější.

Etika založená na snaze o ochranu oceňovaných jsoucen („*a model for personal activities and politics that should protect a realisable maximum of the things or living beings appreciated by humans*“, str. 133) bude ke Kierkegaardovi kritická vždy, hrozí jí ale, že může minout sílu Kierkegaardova přístupu. Ten ve svém myšlení nechtěl ochránit vše a počítat se všemi „oceňovanými jsoucný“, ale představil do velké míry jednostrannou a monologicky/prorocky založenou filozofii, jejíž centrum představuje otázka křesťanské víry. Z tohoto hlediska je možné si Kierkegaardovo myšlení představit jako nůž, který prořezává realitu a odhaluje ji z úhlu pohledu tohoto specificky vedeného řezu. Síla tohoto typu myšlení (z mého úhlu pohledu) vlastně spočívá právě v jeho konsekventní jednostrannosti, v tom, že se o ostří této jednostrannosti jako čtenáři můžeme „pořezat“.

To se projevuje např. v zásadní otázce, kterou představuje „teleologická suspenzace etiky“ rozebíraná Kierkegaardem na příkladu Abrahámovy ochoty z „božího pověření“ zabít svého syna Izáka. Kierkegaard se celou dobu své analýzy pohybuje téměř doslova „na ostří nože“ – a je poměrně jednoduché poukázat na to, že se jedná o obhajobu „záměrného a plánovaného potlačení“ (*intentional and planned suppression*) lidské bytosti, jako to činí Zacpal (str. 243). Kierkegaard ale tento typ námitky znal – a stejně ze své vášnivé obhajoby Abraháma jakožto otce víry neustoupil. Pokud tomu tak ale je, měl pro to nejspíše své důvody. Zajímavou by zde byla teprve analýza těchto Kierkegaardových důvodů, tj. těsnější navázání se na zkoumaného autora; přístup Zacpalovy dizertační práce si ale v takovýchto kritických případech vystačí s předem zavedeným schématem, do něhož se Kierkegaard nemůže vejít. Zvolený přístup vlastně nedovolí vzít Kierkegaardu skutečně vážně a jít s ním do hloubky, „nechat se pořezat“ ostřím jeho vědomé jednostrannosti.

Téměř násilnická jednostrannost je ostatně blízka více myslitelům označitelným – v širším smyslu – za existencialistické. Co by např. zbylo z Nietzscheho, kdybychom ho hodnotili pomocí snahy „chránit oceňovaná jsoucná“? Nezbylo by vlastně nic, Nietzsche by se celý rozpadl, ale my bychom tím minuli „ostří“ násilí, které autor ve svých myšlenkách rozpoutává, a s ním i jeho přínos. Nietzscheho dílo je totiž možné pochopit jako konsekventní naléhání na správnost potlačení mnoha „oceňovaných jsoucen“. Nietzsche, domnívám se, představuje vážnou antitezi Zacpalova přístupu – nejedná se vlastně o další možný objekt analýzy, ale o výzvu pro takový typ analýzy.

Kierkegaard není v otázce „potlačování oceňovaných jsoucen“ tak násilnický jako Nietzsche, ale problém zůstává analogický: jeho dílo jako by nechtělo být Zacpalem analyzováno, ale chtělo samo jeho přístup napadnout. Hodnotiteli dizertační práce se zdá, že přístup založený na ochraně „oceňovaných jsoucen“ by byl lépe odpovídající při analýze současnějších univerzalistických autorů, kteří sami usilují o inkluzivní přístup, dejme tomu u Habermase. Zde by přístup užitý k analýze díla do značné míry souhlasil se záměrem autora díla – a neprojevoval by se jako omezující prvek, který *a priori* nedovolí nechat se analyzovaným autorem vést tam, kam on sám zamýšlí – a teprve tam případně být kritický.

Otázky týkající se souměřitelnosti Zacpalova a Kierkegaardova přístupu vyvstávají při četbě stále. Zacpal sice ze svého hlediska hodnotí i náboženství a do svého inkluzivního modelu ho zahrnuje, ale jeho přístup zůstává ve svém jádru v podstatě sekulárně a humanisticky antropocentrický. Vždyť „oceňovaná jsoucná“ jsou lidmi oceňovaná jsoucná. Kierkegaardovo myšlení je ale vyoseno do teocentrického pohledu: člověk se u něho „stává sám sebou“ teprve tehdy, když „průhledně spočine v moci, která ho určila“, tj. v Bohu. Člověk tak už u Kierkegaardova nikdy nevystupuje samostatně. To naznačuje možné limity Zacpalova modelu nejen pro účely analýzy Kierkegaardova, ale i jakožto etického modelu.

Analýzu Kierkegaardova ztěžuje v tom smyslu, že centrum Kierkegaardova myšlení je situováno „nad“ lidmi oceňovaná jsoucná jakožto cosi, co se jim vymyká a je na nich nezávislé – jak ho pak ale

analyzovat z úhlu pohledu lidmi oceňovaných jsoucen? Tím je ovšem také otevřena otázka po možnosti, zda neexistuje cosi mimo lidské hodnoty, co člověk spíše hledá a (ne)nachází či co se teprve učí poznávat a respektovat. Tato otázka může být formulována různě, posthumanisticky či spolu s Kierkegaardem teisticky, vždy ale vede k vyosení člověka z centrální pozice, kterou mu přiřkl humanismus. Je otázkou, zda největší současné problémy jako je ničení a vykořisťování ne-lidského – které se předkladatel dizertační práce pokouší tematizovat – nejsou řešitelné právě spíše z takovýchto pozic. Ty totiž důrazněji než Zacpal odmítají antropocentrismus humanistické epochy (viz např. Bruno Latoura).

Univerzalizmus Zacpalovy etiky je pak samozřejmě náchylný k dekonstrukcím, k tomu, aby bylo ukázáno historické jádro toho, co chce vystupovat vlastně jako ahistorické či invariantní (*...cannot be relativised by any culturally and historically contingent factors*, str. 131). Je přece zřetelné, že právě např. antropocentrismus a humanismus jeho přístupu koření v antropocentrismu a humanismu současné doby. Je zkrátka obtížné a složité přicházet s univerzálním modelem po postmodernismu, který přinesl radikální útok na vše univerzalistické a ahistorické. Zacpalův přístup by, domnívám se, měl důsledněji čelit možným námitkám vůči univerzalizujícím přístupům; měl by ještě jednou sestoupit do složité krajiny vlastních předpokladů a věnovat se jim do co největší hloubky.

Vůči Zacpalovu univerzalizmu lze vznést ještě jinou výtku: sám Zacpal říká, že co se týká „filozofických objevů“, „postrádáme jasnou a jednoznačnou stupnici, na které bychom je poměřili“ (str. 117-118). Z toho podle Zacpala vyplývá, že filozofické pozice si nemohou nárokovat privilegovanou pozici vůči pozicím nefilozofickým (str. 117). Zacpalovu vlastní práci ale přece lze chápat jako snahu o sestavení právě takové jednoznačné stupnice, kterou pak chce poměřovat nejen ostatní filozofie, ale i politiku či náboženství. Zdá se, že zde – minimálně do určité míry – bylo opominuto autorovo vlastní zanoření do filozofie a historicity.

Práce má ale i své nezanedbatelné silné stránky. V první řadě je neobvykle odvážným pokusem o předvedení vlastní myšlenky, což je věc, kterou lze v současné filozofii potkat už jen velmi zřídka; odvahu a svobodu k tomu dnes zpravidla najde pouze hrstka renomovaných filozofů. Za předloženou dizertační prací také stojí široké a různorodé znalosti, které bylo nevyhnutelně možno nabyt pouze dlouhými léty studia a které navíc byly syntetizovány do uceleného pohledu. Věcné znalosti, které autor předvádí, se netýkají pouze Kierkegaarda, ale také obecně etických problémů. Představena je ambiciózní vlastní etická teorie ochrany „oceňovaných jsoucen“. Zacpal přitom neprokazuje jen znalosti věcné, ale i jazykové. Nejen, že četl Kierkegaarda v dánštině, využívá i originální anglické, německé a francouzské literatury. Za textem stojí nejen odvaha a úsilí, ale i široké znalosti a schopnost syntézy.

Domnívám se, že Zacpalův text je možné respektovat takový, jaký je – vysoká míra kritizovatelnosti je to, čemu sebe sama od počátku zcela systematicky vystavuje. To, že text neodpovídá velikosti svých obrovských ambicí, je logické, ale není to spíš důvod k zamyšlení pro zavedené akademiky? Vždyť kdo z nich se kdy vůbec odvážil vyslovit nějakou vlastní myšlenku, a to ze strachu, že by mohla být kritizována? Slabé stránky práce jsou druhou stranou mince jejích stránek silných; velká šíře tématu a jeho obrovská ambicióznost vede k nutnosti pokrývat široká myšlenková území a zmiňovat mnohé problémy pouze zběžně; hodnotový univerzalizmus vede k určité schematičnosti atp. Domnívám se, že autor celkově předvedl respektabilní myšlenkové úsilí, za které si udělení titulu Ph.D. zasluhuje. Práci proto doporučuji k obhajobě.

Rovněž není bez významu, jak autor se svým myšlenkovým úsilím chce zacházet dále: zda má do budoucna být chápáno pouze jako hotový a definitivní rámec pro hodnocení všeho ostatního (což je zajisté rizikem), anebo jako něco, co je naopak nutno podrobovat kritice a dále přezkoumávat. Otázky

týkající se historické situovanosti a vlastní zanořenosti do (kontingencí nakažené, neúplné, nehotové) „filozofie“, o níž práce pojednává tolik kriticky, jsou pro ni potenciálně velkou výzvou. Vysoce zajímavým myšlenkovým experimentem by v tomto smyslu mohlo být výše zmiňované obrácení perspektiv: namísto hodnocení Kierkegaarda nechat Kierkegaardovy myšlenky, aby dizertaci napadly. Kierkegaard koneckonců vždy odmítal obrannou pozici: pro něho křesťan vždy pouze útočí a vítězí. Takovým experimentem by byla překonána asymetrie textu, kdy jeho předkladatel hodnotí jiného autora, aniž by pro hodnoceného existovala možnost „zaútočit“ ze svých pozic. Nutná nedokonalost předloženého textu ho zkrátka ještě jednou zve do oblasti „zamyšlení“, které, jak říkal Heidegger, „je odvahou učinit tím nejproblematictější pravdivost našich předpokladů a oblast, v níž leží cíle našeho směřování“.

V Ostravě 10. 3. 20223

Ing. Mgr. Karel Hlaváček, Ph.D.